

ILGA KELIONĖ Į LIETUVĄ: HENRY GAIDŽIO GYVENIMO LOBIS

ILONA SKUJAITĖ

Pernai metų pabaigoje Lietuvą pasiekė unikali daugiau kaip pusės milijono vertės ginkluotės, karinės aprangos ir archyvinų dokumentų kolekcija. Ją Lietuvos nacionaliniam muziejui padovanojo lietuvių kilmės išeivis Henry Lazarus Gaidis, gyvenantis Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV). Amerikos lietuvis šią kolekciją kaupė beveik visą gyvenimą – daugiau kaip 60 metų.

Unikalūs eksponatai, menantys tarpukarį

Didžiulę kolekciją, kuriai supakuoti prireikė daugiau kaip 60 dėžių, sudaro keli tūkstančiai muziejinių vertybių: ginkluotės, karinės amunicijos pavyzdžiai, taip pat gausus lietuvių

karių ir karininkų, tarnavusių įvairių šalių kariuomenėse, aprangos rinkinys: uniformos, kepurės, beretės, šalmai, amunicijos diržai, uniforminiai diržai, dėklai ir antsiuvai.

Nepaprastai svarbi šios kolekcijos dalis – archyvinis, rankraštinis fondas, kuriame sukaupti žymių iš Lietuvos kilusių žmonių apdovanojimai, laiškai, dokumentai, susirašinėjimai ir kiti asmeniniai daiktai. Kolekcijos archyve sukaupta informacijos apie vyskupą Jurgį Matulaitį, daktarą Joną Šliūpą, generolus Stasį Raštikį, Joną Černių, Vincą Vitkauską. Vienas iš eksponatų – prieš keletą metų Lietuvai valstybingumo atkūrimo 100-mečio proga metams paskolinta ir mūsų šalyje jau rodyta

tarpukario karo laivo „Prezidentas Smetona“ vėliava. Ją H. Gaidžiui perdavė laivo kapitonas Povilas Labanauskas, pokariu JAV dirbęs radijo stotyje „Amerikos balsas“ (rinkinyje taip pat yra ir P. Labanausko laidų įrašai).

H. Gaidžio kolekcija unikali tuo, kad Šaltojo karo metais sugebėta „sumedžioti“ išskirtinių eksponatų, susijusių su sunaikinta tarpukario Lietuvos kariuomene, nes kolekcionierius asmeniškai pažinojo daug tarpukario Lietuvos karininkų ir visuomenės veikėjų, emigravusių į JAV, Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai.

H. Gaidis gimė 1940 m. Baltimorėje, JAV lietuvių emigrantų šeimoje. Nors lietuviškai kalba nedaug, bet nuo pat mažumės, kaip jis pats sako, „savo šeimoje patyrė nuolatinį patriotinį smegenų plovimą, kad Lietuva – gražiausias kraštas pasaulyje“, o pirmuosius kolekcinis daiktus, būdamas vos penkiolikos, įsigijo iš *dipukų*, atėidavusių pasibūti į jo tėvų barą. Taigi H. Gaidis asmeniškai bendravo su Lietuvos tarpukario inteligentija ir karininkais, emigravusiais į

JAV, apie kuriuos mes, gyvenantys nūdienos Lietuvoje, žinome tik iš istorijos vadovėlių ar senelių pasakojimų. Pavyzdžiui, kolekcionierius asmeniškai susirašinėjo su Kaziu Škirpa, kuris, kaip pasakojo H. Gaidis, buvo toks malonus, kad jam, Lietuvos kovų istorija susidomėjusiam paaugliui, atsiuntė keletą savo asmeninių daiktų.

Atsitiktinių susitikimų nebūna

Lietuvą H. Gaidis savo akimis pirmą kartą pamatė 1992-aisiais, tada susipažino ir su atkuriamą mūsų šalies kariuomene, jos apdovanojimais, uniforma ir kita atributika. Šios kelionės metu surinko nemažai jau naują Lietuvos kariuomenę liudijančių eksponatų, pvz., jo kolekcijoje yra per lemtinguosius 1991 m. sausio įvykius parlamentą juosusios spygliuotos vielos gabalėlis, įvairūs medaliai.

Vienas pirmųjų lietuvių, pamatęs surinktą H. Gaidžio kolekciją, buvo jau atkurtos Lietuvos kariuomenės leitenantas Nerijus Treinys, dabartinis Lietuvos kariuomenės kanceliarijos heraldikos specialistas. Jis su H. Gai-

džiū neakivaizdžiai susipažino 1991 m. parašęs jam laišką į JAV. Kolekcionierius atsakė gana greitai, ir pamažu užsimezgė graži draugystė, tebesitęsianti iki šiol. „Nuoširdžiai džiaugiuosi sutikęs labai įdomų žmogų, tikrą Lietuvos patriotą, visą savo laisvalaikį, drįsčiau teigti, ir savo gyvenimą paskyrusį mūsų valstybės, jos kariuomenės, JAV lietuvių istorijos tyrimui, turtinimui ir su tai susijusių eksponatų kolekcionavimui toli už Lietuvos“, – žurnalui KARYS pasakojo N. Treinys.

H. Gaidis savo daugiau kaip 60 metų rinktą ir Lietuvai padovanotą kolekciją vadina viso savo gyvenimo darbu, o N. Treinys sako, kad ji – neįkainojamas mūsų istorijos lobis: „Lietuvai atsidadęs H. Gaidis išstisus dešimtmečius rinko po pasaulį pasklidusius mūsų istorijos fragmentus, kurie gūdžiu sovietmečiu niekaip nebūtų pasiekę Lietuvos, o jis juos rinko, kaupė ir išsaugojo. Tai buvo H. Gaidžio aistra, antrasis gyvenimas. Didžiausia jo svajonė – kad ši sukaupta kolekcija būtų prieinama visiems Lietuvos piliečiams ir nedūlėtų muziejų sandėliuose.“

Pats H. Gaidis pasakoja, kad idėja padovanoti šią kolekciją Lietuvai jam kilo maždaug prieš dešimt metų. „Kaip ir dauguma kolekcionierių, baiminausi, kas nutiks, kai manęs nebebus. Mačiau daug išpūdinių kolekcijų, tarp jų ir lietuviškų monetų, kurios buvo išparduotos, taip sunaikinant ištisų dešimtmečių pastangas. Nenorėjau, kad taip nutiktų ir su mano gyvenimo darbu“, – žurnalui KARYS teigė H. Gaidis. Pasak jo, ne mažiau svarbios

buvo jo lietuviškos šaknys ir sentimentai mūsų šaliai bei jo šeimos pritarimas idėjai.

Lankydamasis Lietuvoje H. Gaidis pradėjo domėtis, kas ir kokiomis sąlygomis pageidautų turėti jo kolekciją. Vyko privatūs pokalbiai su žinomais Lietuvos kolekcionieriais, buvo padarytas mandagumo vizitas į Vytauto Didžiojo karo muziejų, jo darbuotojams buvo perduoti keli įdomūs eksponatai, bet daugiau dėmesio

H. Gaidžio kolekcija nesulaukė. Situacija pasikeitė tuomet, kai

N. Treinys, pažinęs tuometinę Lietuvos nacionalinio

muziejaus direktorę Birutę Kulnytę, pristatė jai H. Gaidį, o ši, išgirdusi apie kolekcionieriaus ketinimus, ėmėsi iniciatyvos pargabenti kolekciją į Lietuvą. Viskas vyko greitai: muziejus į JAV komandiravo Vytautą Aleksiejūną ir N. Treinį, vizito metu buvo nufotografuota dauguma kolekcijos eksponatų, padarytas pirminis eksponatų sąrašas ir parengtas preliminarus katalogas, kuris ir tapo pagrindu vertinant kolekciją jau Lietuvoje.

„Pažįstu Nerijų beveik 30 metų ir

labai džiaugiuosi, kad jis padėjo man derinti kolekcijos perdavimo reikalus su Lietuvos nacionaliniu muziejumi. Tiesą sakant, jis yra mano atstovas Lietuvoje, be to, Nerijus geras tarpukario Lietuvos karybos ekspertas, todėl apie kai kuriuos mano kolekcijos eksponatus žino daugiau už mane. Muziejus jį pasirinko kaip vieną iš asmenų, padėsiančių supakuoti ir inventorizuoti kolekciją, o kadangi reikėjo atlikti daug fotografavimo darbų, Nerijaus dukra Emilija buvo ideali kandidatė šiam darbui atlikti“, – pasakojo H. Gaidis.

Kolekcijos dovanojimo Lietuvai sutarties derinimas, katalogo rengimas ir eksponatų ruošimas kelionei užtruko porą metų, o jo gabenimą gerokai apsunkino nemalonūs netikėtumai.

Koronaviruso pinklėse

Kad H. Gaidžio kolekcija sėkmingai pasiektų mūsų šalį, reikėjo daugybės institucijų bendradarbiavimo, taip pat teko atlikti nemažai formalumų JAV ir Lietuvoje. Eksponatų gabenimą į Lietuvą apsunkino tai, kad nemaža dalis kolekcijos yra vis dar veikiantys tarpukario Lietuvos ginklai ir amunicija, todėl norint juos išgabenti iš šalies reikėjo gauti specialų JAV vyriausybės leidimą,

o dėl tarpininkavimo turėjo įsikišti Lietuvos užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos ambasada Vašingtone.

Maždaug po metų į

JAV vėl išvyko N. Treinys ir Lietuvos nacionalinio muziejaus darbuotojai Žyginas Būčys ir V. Aleksiejūnas, kad paruoštų eksponatas gabenti į Lietuvą.

Lietuvos kariuomenė apsiėmė tarpininkauti ir spręsti logistikos klausimus, prie to daug prisidėjo tuometis Lietuvos karo atašė JAV plk. Alvydas Šiuparis, jo dėka buvo susitarta su JAV Pensilvanijos nacionaline gvardija, kad skrisdami į pratybas kariai pargabentų visą kolekciją. Pasak kartu su E. Treiniu ir V. Aleksiejūnu padėjusio supakuoti kolekciją Nerijaus, į Henrio namus atvykę JAV kariai liko ja sužavėti. Pakavimo darbai tęsėsi beveik porą savaitių, o jiems pasibaigus H. Gaidis į KARIO redakciją atsiuntė nuotrauką su prieraišu: „Dabar gyvenu štai tarp tokių dėžių stirtų, siekiančių lubas.“ Be to, jis pripažino, kad nėra taip lengva išsiskirti su viso gyvenimo darbu, bet kolekcijos pergabenimo reikalai susiklostė taip, kad kolekcionieriui tarp dėžių teko pagyventi kur kas ilgiau, nei buvo planuota, nes kaip tik tuo metu lyg perkūnas iš giedro dangaus trenkė

žinia, kad visas pasaulis užsidaro dėl koronaviruso pandemijos, o JAV už kelių dienų nutraukia transatlantinius keleivinius skrydžius.

Kolekcijos gabenimo pagalbininkams tebuvo du keliai: nežinia kuriam laikui likti svečiuose pas H. Gaidį arba bandyti ištrūkti į Europą. „Mūsų lėktuvo bilietai skrydžiui iš Vašingtono namo buvo nupirkti sekmadieniui, bet trečiadienį JAV paskelbė, kad atšaukia visus skrydžius, todėl pasidarė neramu. H. Gaidis mus guodė, kad nieko tokio, kad geriau likti pas jį užuot grįžus į Europą – patį pandemijos pragarą... Jau kitą dieną iš aviakompanijos gavome žinutę, kad mūsų skrydis atšauktas. Į paniką nepuolėme, tik nerimavome,

aviakompanijos gavome žinutę su skrydžio schema – patekome į paskutinį jų lėktuvą į Eu-

ropą, išskrendantį iš Čikagos, taigi visas mūsų maršrutas atrodė taip: Vašingtonas–Čikaga–Kopenhaga–Stokholmas–Helsinkis–Vilnius. Atsisveikinę su savo geradariu H. Gaidžiu ir jo dukra Amber išskridome. Pirmadienio popietę nusileidę Kopenhagoje sužinojome, kad likusių numatytų skrydžių nebėra, nes kaip tik nuo pirmadienio užsidarė ir visa Europa, įskaitant Lietuvą. Pamačiusi mūsų nusivylusius veidus aviakompanijos darbuotoja patikrino savo kompiuterį ir paklausė: „Ar Ryga jums tinka? Yra paskutinis lėktuvas

kiek užtruks mūsų viešnagė. Be to, mūsų draudimo kompanija informavo, kad per pandemiją sveikatos draudimas dėl COVID-19 nebegalioja – tai buvo dar vienas smūgis, – pasakojo N. Treinys. – Vis dėlto nebuvo palikti likimo valiai, nes šeštadienį iš

už 20 minučių.“ Žinoma, kad mums tiko. Skubiai įveikėme kelis kilometrus terminalo labirintų ir šeši keleiviai bei keturi įgulos nariai pavakare sėkmingai nusileido Rygoje. Oro uoste susidarė nemaža tautiečių grupė, norinti grįžti į Lietuvą, bet sienos jau buvo uždarytos. Lietuvos ambasada Latvijoje užsakė specialų autobusą. Jo laukėme iki 1 val. nakties ir pilnutėliu autobusu (apie 50 keleivių) paryčiais grįžome į Vilnių. Namuose izoliavomės dvi savaites, ačiū Dievui, viruso nepasigavome. Buvome tikri laimės kūdikiai, kad patekome į paskutinį lėktuvą, nes tuo metu Europa atrodė gerokai solidžiau pasiruošusi epidemijai, o JAV tik vienas kitas nešiojo kaukes ir tragiškų pasekmių niekas neprognozavo.“

Deja, pačios H. Gaidžio kolekcijos gabenimas nebuvo toks sėkmingas: ji taip ir liko kolekcionieriaus namuose, o netrukus paaiškėjo, kad JAV Pensilvanijos nacionalinė gvardija atšaukė savo planus vykti pratyboms į Lietuvą.

Antrasis bandymas

Teko iš naujo ieškoti būdų, kaip atgabenti JAV lietuvio dovaną į Lietuvą. Pasitelkiant privačią kompaniją, krovinį buvo nuspręsta gabenti jūrų keliu. Pasak H. Gaidžio, beveik mėnesį, kol jo kolekcija buvo gabenama iš JAV į Lietuvą, jam ir muziejiniams buvo labai neramu, kad jūroje neištiktų kokia nelaimė ir unikalūs eksponatai neprapultų amžiams, ir visi tikrai lengviau atsikvėpė, kai pernai lapkričio pabaigoje kolekcija pagaliau pasiekė Lietuvos nacionalinį muziejų.

Vis dėlto dėl koronaviruso sujauktų planų nutiko taip, kad dalis eksponatų iš šios kolekcijos vis dar yra likę H. Gaidžio namuose. „Tai veikiausiai vienin-

teliai pasaulyje vis dar egzistuojantys labai geros būklės net neišpakuoti tarpukario Lietuvos ginklų šoviniai, kuriuos Lietuva greičiausiai pati gamino. Jie yra paženklinėti specialiais ženklais „K“ ir „LD“, ko gero, tai yra nuorodos į Kauno gamyklą, Lietuvos artilerijos arsenalo gamyklą ir Linkaičių gamyklą“, – situaciją metų pabaigoje KARIO redakcijai komentavo H. Gaidis.

Pasak jo, Lietuvos nacionalinis muziejus, Lietuvos užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos ambasada Vašingtone turėtų suskubti pargabenti likusią kolekcijos dalį, nes specialusis JAV vyriausybės leidimas išgabenti veikiančius ginklus ir amuniciją baigs

galioji šių metų kovą. „Bijau, kad naujoji JAV administracija yra nusiteikusi prieš ginklus, ir ji gali nenorėti pratęsti šio leidimo. Matyt, kad dėl koronaviruso Lietuvos ambasadoje taip pat niekas neužsiima šiuo klausimu. Šiuo atveju vienintelė viltis turbūt yra JAV Pensilvanijos nacionalinė gvardija, bet nežinau, ar ji šiemet planuoja siųsti savo karių į kokias nors karines pratybas Lietuvoje“, – nuogąstavo H. Gaidis.

Belieka tikėtis, kad institucijos ras tinkamą sprendimą, ir visus retus eksponatus galėsime pamatyti šiemet surengtoje H. Gaidžio kolekcijos parodoje – pats kolekcionierius taip pat svajoja joje dalyvauti. ■

